

Bárd Petra
Országos Kriminológiai Intézet
Büntető-jogtudományi Osztály

Beszámoló
a 2009. július 6-19. között megrendezett
bécsi NICLAS nyári egyetemen való részvételről

Az ICL elnevezésű, tíz partner intézmény együttműködésére építő nemzetközi alkotmányjogi konzorcium három éves NICLAS (international constitutional law summer school) elnevezésű nyári egyetemének témája a szabadság, biztonság és a jog érvényesülésén alapuló térség vizsgálata. 2007-ben a szabadság, 2008-ban a biztonság témáját, idén pedig a jog érvényesülését vizsgáltuk kollégáimmal. Tavaly a genetikai adatok bűnügyi felhasználásról tartottam előadást, míg az idei nyári egyetemen a doktori disszertációm témájában kértek fel előadás megtartására. Tavaly még csak előadóként vettem részt a nyári egyetemen, idén azonban lehetőséget kaptam arra, hogy négy, a Közép-európai Egyetemen hallgató diákom is részt vegyen a rendezvényen. A CEU-n és a Bécsi Egyetemen túl az alábbi partnerintézmények vesznek részt a konzorciumban: Brüsszeli Katolikus Egyetem, Berlini Humboldt Egyetem, a párizsi Sorbonne, az isztambuli Kultúr Egyetem, Andrassy Gyula Német Nyelvű Egyetem, Vilnusi Egyetem, a Pozsonyi Egyetem Jogi Kara és a brnoi Masaryk Egyetem.

A Közép-Európai Egyetemről jelentkezők közül egy igen kompetitív versenyben egy emberi jogász és három politológus hallgatót választottam ki. A félév során a nyári egyetemre hétfélig felkészítő tanfolyamot szerveztünk a diákoknak, amelyben a földrajzilag is közeli partner egyetemek, azaz a bécsi Juridikum, a CEU, az Andrassy Egyetem és a pozsonyi jogi kar szorosán együttműködtek. Az első közös workshopra a CEU-n került sor, ahol osztrák kollégáimmal bevezető előadásokat tartottunk. Ezek után a hallgatókon volt a sor: négy esettanulmányból kettőt kiválasztva azokat fel kellett dolgozniuk. A CEU-s hallgatók az életfogytig tartó szabadságvesztés büntetés európai szabályozását és a rasszizmus és idegengyűlölet elleni 2008-as kerethatározat érdemi rendelkezését és a nemzeti jogba való átültethetőségének lehetőségét vizsgálták. Mivel a hallgatóim azerbajdzsáni, kanadai, olasz és román állampolgárok, a közös munka során egymás jogrendszerének megismeréséből is profitálhattak. A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés büntetés illusztrációjára az angliai és walesi példát ismertették, és ezen keresztül mutatták be az elméleti és gyakorlati

problémákat, míg a kerethatározatban foglaltak kapcsán azt vizsgáltuk, hogy a Ponticelliben és más olasz városokban történt, csak a roma lakosságra kiterjedő ujjlenyomatvételek, ill. az annak kapcsán elhangzott nyilatkozatok támadhatók volnának-e bármilyen uniós szabály, akár a kerethatározat alapján. Természetesen ez hipotetikus vizsgálat, hiszen a kerethatározat implementációs határideje 2010. A Bécsben tartott előkészítőn a hallgatók adták elő esettanulmányaikat, míg a májusi pozsonyi találkozón egymás tanulmányait kritizálták.

A nyári egyetemre való felkészülést egy online portál is segítette, ahová feltöltöttük a hallgatók esettanulmányait, így egymás munkáit előzetesen megismerhették, valamint készítettünk egy elektronikus tanulmánykötetet is.

A nyári egyetem 2009. július 6-19. között került megrendezésre, idén is a Bécsi Jogi Kar adott helyet a rendezvénynek.

A nyári egyetem első napjára, majd az utolsó négy napjára utaztam Bécsbe. 2009. július 6.-án reggel 6-kor indultam autóval, és 9-re érkeztem Bécsbe. Sajó András professzor nyitóelőadása 10 órakor kezdődött, és a hamarosan megjelenő könyvében megfogalmazott gondolatokat ismertette. Alapvető tézise, hogy a nemzetközi bíróságok bíráit alapvetően érzelmeik befolyásolják a döntéshozatalban. Az agyi folyamatok rövid vázolását követően Sajó András abból indult ki, hogy ezidáig úgy tűnt, a jog és az érzelmek antagonisztikus ellentétben állnak. A jog az ész érveket követi, ahol az érzelmeknek nincs szerepük. Ezzel szemben az ő állítása szerint a jogintézmények és általában a bírói szervezettel szembeni elvárás az, hogy erkölcsi kérdésekben hozzanak döntést. Különösen igaz ez az alkotmányos kérdésekben döntést hozó és a nemzetközi bíróságokra. David Hume óta pedig tudjuk, hogy minden morális döntés mögött szükségszerűen ott állnak az érzelmek.

Sajó András tézise szerint két fajta esemény vált ki azonnali érzelmeket: egyrészt a fizikai fájdalom látványa, valamint az igazságtalanság. Mindkettő emocionális diszkomfort érzetet kelt, és – ahogy természettudósok bebizonyították – az agy érzelmekért felelős részét azonnal és erősen stimulálja. Az agy kognitív gondolkodásért felelős részét is stimulálja ezen érzelmek, tehát közvetett módon erkölcsi döntéseket generálnak. Érdekes megfigyelés, hogy ez az állítás földrajzi vagy kulturális eltérésektől függetlenül igaznak bizonyult. Ahogy említettem, nem csupán a fájdalom, ill. a fájdalomokozás látványa, de az igazságtalanság érzete is ugyanilyen hatással bír a döntéseinkre, noha az agy egy más területét stimulálja.

Noha az igazságtalanság kultúrafüggetlen módon serkenti az agy bizonyos részeit, az, hogy mi igazságtalan, már kultúránként eltérő. A nők nemi szervének megcsonkítása (néhol, a feminista szerzők által erősen kritizált női körülmetélés terminológiáját használják) például egyes kultúrákban a fiatal lányok beavatásának része, ezzel válnak nővé, a társadalom teljes

értékű tagjává, míg egy a fejlett világból érkező szemlélő számára mindez kegyetlen kínzásnak tűnik. Ezért aztán Sajó András szerint soha nem lesznek az emberi jogok egyetemlegesek. Törekedhetünk, és törekszünk is erre, megállapodunk az emberi méltóság védelmében, az ártalomokozás tilalmában, de az, hogy mi minősül emberölésnek vagy kínzásnak, az mindig is vitatott lesz, és kontextusfüggő marad. (pl. élet kioltása háborúban, értelmi fogyatékos személyek kezelése) A társadalmi helyzet is jelentősen befolyásolja a világlátást. Sarkított példával élve, mást tekint igazságosnak a rabszolgotartó, és mást a rabszolga.

„A jog a társadalmi erkölcs megtestesülése” – szokták mondani. Jelenleg azonban olyan sokféle, ellentétes, de legalábbis ütköző moralitás létezik, hogy ez lehetetlen állítás. Felmerül tehát a kérdés, hogy miért hisznek az emberek mégis az emberi jogokban és az alkotmányosságban. A kérdés megválaszolásához vissza kell mennünk a XVIII. századba. Ebben az időben a az alkotmányosság nem volt más, mint olyan ötletek laza csoportja, mint az indok nélküli testi fájdalom okozásának a tilalma, a testnek a lélek megtörésére való felhasználásának a tilalma, azaz az imperatívusz, hogy – az európaiak számára ismerős kanti gondolattal – ne tárgyiasítsuk az embert. További gondolatisága az alkotmányosságnak ebben az időben az egyéni autonómia, az egyéni, szabad döntés lehetőségének megteremtése. Mára már gomba módra szaporodtak az emberi jogok, és olyan sokat ismerünk, hogy az egyik kiszorítja a másikat. Azonban az eredeti gondolat, a jogállamiság, az önkény tilalma olyan elvek, amelyeket a mai napig minden demokratikusan gondolkodó ember támogatni tud. Ezen túl azonban nincs közös moralitás (pl. szociális jogok versus piacgazdaság, szólásszabadság versus magánélet, becsület, jó hírnév védelme, fogyasztóvédelem stb.) Ez azonban túlságosan kevés a társadalmi erkölcsrendszer megalapozásához, nem beszélve a jogrendről. A közös erkölcsi alap hiányában Sajó András szerint a következő történik: az egyének érzelmeiket racionális érvekké formálják. A jog pedig az a társadalmi eszköz, amely megpróbálja keretek közé szorítani ezt a folyamatot. A jognak erre két eszköze van: egyrészt az intézményi keretrendszer, másrészt a szerepelvárások. A szerepelvárás az ő felfogásában nem más, mint az elvárások miatti hozzáadott érzelmi érték. A bírák társadalmi státusza ugyanis véleménye szerint abból ered, hogy racionálisak. Ez mobilizálja a bírók érzelmeit, és arra indítja őket, hogy valóban racionálisak is legyenek. A bírák racionalitása – állítja tehát a magyar strasbourgi bíró – is érzelmi eredetű. A bírói racionalitás másik háttere természetesen az oktatás, hiszen a jogászképzés általában arra épül, hogy ne engedjünk az érzelmeinknek, legyünk racionálisak. A jogi karrier későbbi pontjain nagy szerepet kap az érzelmeink kérdése: egy bírói tanácsban a túlérzélgős kollegát marginalizálhatják, míg egy gyermekelhelyezési

perben épp ellenkezőleg, az is befolyásolhatja a bírókat, hogy ne tűnjenek érzelmeiktől mentes gépnek.

Mindent egybevetve Sajó professzor óva intett az érzelmek alábecsülésétől. Ha gyorsan, vagy megfelelő információk hiányában kell dönteni, az érzelmek segíthetik a döntéshozatalt. A bírói döntéshozatalban a gyors döntés szükségességére a kiadatás megengedhetőségéről szóló határozat lehet példa, míg az információhiányra a környezetvédelmi, vagy más, a jövő generációk jogait érintő kérdésekben való döntés. Ilyenkor érzelmek is befolyásolhatják a bírót, mint amikor például a környezetvédelmi esetben az elővigyázatosság elvét érvényesíti. Összefoglalva tehát nem érdemes nevetségessé tennünk, vagy diszkreditálnunk az érzelmeket. Ahogy Sajó András fogalmazott, a racionalitást fő értéké emelő felvilágosodás is egy érzelmeiktől fűtött mozgalomból született.

A két és fél órás előadást követően a diákok kérdéseket tettek fel, részben az előadáshoz, részben a strasbourgi esetjoghoz kapcsolódóan.

A következő hét szerdáján, július 15.-én dr. Uitz Renáta kollegámmal 11 után nem sokkal indultunk a Keleti pályaudvarról, és negyed háromra érkeztünk Bécsbe. Bécsben a Jogi Egyetem, a Juridikum épülete mellett, a bencés rendhez tartozó Benediktushausban szálltunk meg. Másnap, július 16.-án Uitz Renáta két és fél órás előadásával és esettanulmányával kezdtük a tanítási napot. Uitz tanárnő előadását itt nem részletezem, mivel a magyarul a Fundamentum 2008/3-4. számában megjelent, Salát Orsolyával közösen jegyzett „Alkotmányos érték-e a meleg autonómiája?: külföldi példák és tapasztalatok” c. cikkére alapozta kitűnő előadását. Uitz Renáta a hallgatókkal a szexuális orientáció és a társadalmi nemi identitással kapcsolatos joggyakorlati elveket elemezte a hallgatókkal.

Az ebéd utáni hálátlan időszakban az én előadásom következett. Mivel Uitz Renáta részletesen érintette a magánélet védelméhez kapcsolódó esetjogot, a privacy, a test és a szexualitás kapcsolatát, előadásom elején Alison Lapper esetével és a „Das Mädchen ohne Hände” című Grimm mesével kötöttem össze e témákat saját előadásom témájával, a fogyatékkal élő személyek jogaival. A szakmai részre áttérve, előadásom célja az volt, hogy beazonosítsam azon fogyatékosügyi szabályok alapelveit, amelyek egy toleráns, igazságos, az egyenlőségen alapuló, és egyszerre a sokszínűséget értékeknek valló állam sajátjai lehetnek.

Véleményem szerint az antidiszkriminációs jogszabályok bár a jogalkotó szándéka szerint valamennyi fogyatékkal élő emberre – és sokszor más védett tulajdonsággal rendelkező személyekre is – kiterjednek, valójában a sérült személyek egy kis szegmensét fedik le, és ez a szűk réteg tipikusan nem foglalja magába azokat, akik értelmi vagy halmozottan fogyatékosok. Noha elismerem a fogyatékosok társadalompolitikai

paradigmájának legitimitását, kívánatosnak tartom, hogy amennyiben az annak megfelelő egyenlőségi jogszabályok nem érvényesülnek bizonyos típusú fogyatékkal élő személyek tekintetében, a korábbi, sokat kritizált orvosi modellen alapuló szabályrendszer egészítse ki az egyenlőségi szabályozást. A fejlett világ az előadásban hivatkozott államai piacgazdaságok, ahol az egyén függetlensége és szabadsága nagyban a munkaerőpiacon való versenyképességének függvénye. Amennyiben az egyenlőségi alapú foglalkoztatási, munkajogi normák hatálya a gyakorlatban, a bírói értelmezés során nem terjed ki az értelmi és halmozottan sérültekre, valamint a súlyosan fogyatékos személyekre, szükségképpen szociális jogoknak kell belépniük az antidiszkriminációs szabályok mögé, a függetlenséget és az emberi méltóságot biztosítandó.

De lege lata elmondhatjuk, hogy a jogalkotást valamennyi jogterületen az akadálymentesítés mértéke körüli társadalmi és jogelméleti viták előzték meg. A munkáltatók félve várták az akadálymentesítés korlátait meghúzó első bírósági határozatok megszületését. Mindenki meglepetésére azonban a sérült felperesek már a jogi vizsgálat első pontján kiestek a bíróság látóköréből, hiszen nem feleltek meg a törvény definíciójának: vagy nem voltak fogyatékosok, vagy nem voltak „alkalmas, fogyatékkal élő egyének” („qualified individual with a disability”) a jogszabály értelmében.

Az Európai Bíróság más utat választott: nem foglalt állást a definíció kérdésében, ezzel mintegy lehetővé téve a tagállami jogalkotó számára, hogy ha nem is bármilyen, de nagyon tág keretek között mozgó meghatározást fogadjon el, és ezzel adott esetben messzemenően szűkítse a vonatkozó irányelv alkalmazhatóságának körét.

A bírói szűkítő értelmezés alkotmányos szempontból is aggályos. A jogalkotó Európaszerte és az USA-ban olyannyira tág jogszabályt fogadott el, hogy szó szerinti értelmezés esetén az amerikai lakosság több mint felét megillette a törvény védelme. Az Egyesült Államokban a Kongresszus azonban magában a törvényben rögzítette, hogy az USA-ban 43 millió fogyatékkal élő ember jogait kívánja védeni. A bíróság kétségbeesetten ragaszkodott ehhez a számhoz annak érdekében, hogy látszólag szűkítően – valójában azonban vélhetőleg a jogalkotó akaratával összhangban – értelmezze a törvényt. Végül soron tehát a Kongresszus megfelelt a fogyatékosmozgalom elvárásainak, erősebben fogalmazva engedett a politikai nyomásnak. A törvényhozó valós akaratát pedig a politikai nyomástól nem vagy kevésbé terhelt bírói hatalom valósította meg, azaz a nem a választópolgárok által megbízott bírák vállalták annak a politikai felelősségét, hogy a törvény hatályát kevésbé bőkezűen húzzák meg, mint azt a fogyatékosmozgalom tagjai szerették volna.

Mindegy is, hogy a „Fogyatékkal Élő Amerikaiakról szóló Törvény”, a 2000/78/EK irányelv, vagy a német Szociális Törvénykönyv IX. fejezetének rendelkezéseit és a kapcsolódó esetjogot vizsgáljuk: az olvasóban az a benyomás támad, mintha a jogalkotó és a bírói ág szeme előtt egy a piacgazdaságban tökéletesen versenyképes, egészségesen született, és élete későbbi időpontjában testileg sérült személy képe lebegett volna. Egyes értelmi fogyatékosok pedig, csakúgy mint a súlyos testi, vagy halmozott fogyatékos, valóban munkaképtelenséghez vezethetnek. Egyrészt tehát a szűk fogyatékosági definíciók miatt, másrészt, mivel a nem vagy kevésbé versenyképes potenciális munkavállalók nem élveznek védelmet, hiszen a legrátermettebb, leghatékonyabb jelentkező kiválasztása a cél, az egyenlőség-alapú antidiszkriminációs szabályok általában a fogyatékkal élők kis szegmensére terjednek ki.

A fenti aggályokra tekintettel a fogyatékoság orvosi modelljét nem vetném el teljesen. Véleményem szerint a fogyatékkal élők jogainak egy olyan szabályozás adna megfelelő védelmet, amely alapvetően szubsztantív esélyegyenlőségen alapul, de kiegészül az orvosi modellre építkező jóléti szolgáltatásokkal is abban az esetben, ha az antidiszkrimináció nem elégséges. A véleményem szerint kívánatos jogi szabályozás vezérfonala a fogyatékkal élő személyek függetlensége és önállósága, amely a fogyatékoság társadalmi modelljét követi – amely a fogyatékosággal kapcsolatos előítéletekből, és tudatlanságból, valamint a fogyatékkal élő személyekkel szembeni ignoranciából eredő akadályok lebontását tartja fő feladatának –, de kiegészül a korábbi orvosi modellen alapuló jóléti szolgáltatásokkal. Az orvosi modell nem csupán az antidiszkriminációs jogszabályok definíciójából kiszorulókat segítő szociális jogalkotásban érhető tetten. Maga a fogyatékosági definíció – az egyenlőség alapú törvények által használt definíció is – épít az orvosi szakvéleményre. Hiába fektet különös hangsúlyt a participációra például a német törvény és kívánja meg, hogy a fogyatékos a „társadalmi életben való részvételt” veszélyeztesse, az első lépés mégiscsak orvosi szakkérdés, ti. hogy az egyén „testi, intellektuális, vagy szellemi egészsége több mint 6 hónapon keresztül eltér-e az adott életkorú személyeknek megfelelő egészségi állapottól”. Végül, bár elismerem a fogyatékoságot külön kultúrának tekintők igényét, mégis úgy vélem, hogy amennyiben lehetséges a fájdalom vagy szenvedés enyhítése, vagy a technológia és az orvostudomány fejlődésével a jelenleg gyógyíthatatlannak tartott állapot gyógyítása gyógyíthatóvá válik, és a fogyatékkal élő személy igénybe kívánja venni a kezelést, ezt tehesse meg, adott esetben állami segítséggel. Ehhez azonban el kell fogadnunk, hogy a fogyatékoságból eredő hátrányok egy része nem a társadalom által konstruált, hanem a sérült személy egészségét érintő orvosi kérdés, és ennek megfelelően egy vegyes modellt kell követnie a jogi keretrendszernek is, annak érdekében, hogy a fogyatékkal élő személyek

függetlenséget, önállóságát, így végső soron egyenlőségét és a méltó élet feltételeit megteremtjük.

Az előadásom teljes szövegét a bécsi szervezők az ICL Journal c. szakmai lapban kívánják megjelentetni.

Másnap, július 17.-én nem a Jogi Kar, a Juridikum épületében, hanem az Európai Parlament Osztrák Képviseletének épületében folytatódott a program. Jonathan Tomkin író kollegám élvezetes előadást tartott az Európai Bíróság harmadik pilléres esetjogáról, míg Lukas Bauer osztrák jogász azt vizsgálta, hogy válhat-e az Európai Bíróság összeurópai alkotmánybírósággá. Az ebédre az osztrák parlament épületében invitáltak meg minket a szervezők, majd az épület és történetének bemutatását követően két rövid előadást hallgattunk meg Robert Schütze és Christian Konrath előadásában a szubszidiaritás elvéről. A nyári egyetemen való részvételt igazoló oklevelek átadására is a parlament épületében került sor.

A délután folyamán Jonathan Tomkin és Robert Schütze belső minőségellenőri szerepben kérdőíveket töltettek ki a hallgatókkal és interjúkat készítettek. A hallgatók értékelése szerint igen jól teljesítettek a magyar előadók: mindhárman az első öt között végeztünk, és ezen belül is a huszonnyolc, a nyári egyetemen elhangzott előadás közül az én előadásomat tartották a legszínvonalasabbnak és legérdekesebbnek.

A nyári egyetem alatt kaptuk a hírt az Európai Bizottságtól, miszerint a NICLAS nyári egyetemet további három évig finanszírozzák. Amennyiben a Legfőbb Ügyész Úr és Igazgató Úr is egyetértenek, a jövő évi NICLAS kurzust én szervezem Budapesten, a Közép-európai Egyetemen. A 2010-es nyári egyetem témája a jövő generációk jogai.

Budapest, 2009. július 27.

dr. Bárd Petra